

Вавженчук Сергій Ярославович
доктор юридичних наук, доцент,
професор Київського національного університету
ім. Тараса Шевченка
ORCID 0000-0002-6968-6720;
Биркович Олександр Іванович
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент Ужгородського національного
університету
ORCID 0000-0003-3880-359X

ПРАВО ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ

Мета статті – окреслити характерні риси, які проєктуються в необхідність та основні аспекти дослідження права як соціокультурного явища. **Методологія дослідження** ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні загальнонаукових (системно-функціональний, історико-логічний, аналізу і синтезу) та спеціально-правових методах пізнання з фокусуванням уваги на методологічних засадах соціокультурного та правового підходів. **Наукова новизна** дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності вивчення і подальшого розуміння права як соціокультурного явища з використанням інклюзивного поєднання методологічних позицій правових і соціогуманітарних підходів з акцентуацією уваги на соціокультурному та правовому аналізі. **Висновки.** Дослідження права як соціокультурного явища вимагає застосування міждисциплінарної методології, яка ґрунтується на інклюзивному поєднанні методів і принципів низки соціогуманітарних наук (соціології, права, психології, культурології, антропології, історії). Така методологія покликана подолати певну дослідницьку обмеженість традиційних підходів до розуміння права як суспільної інституції та виробити універсальний підхід до його трактування, позаяк насамперед дає змогу усвідомити його соціогуманітарні витоки, які почасти є однаковими для міжнародної правової системи. Визначення універсальних загальногуманітарних засад функціонування права як суспільного інституту спрощує пошук точок цивілізаційного перетину правових систем різних країн, уможливаючи взаємодію не лише окремих соціальних груп, а й різних теоретичних концепцій щодо його сутності з урахуванням культурно-цивілізаційних відмінностей.

Ключові слова: право, культура, правова культура, соціокультурне явище, соціокультурний підхід, методологія.

Вавженчук Сергей Ярославович, доктор юридических наук, доцент, профессор Киевского национального университета им. Тараса Шевченка; Биркович Александр Иванович, кандидат юридических наук, доцент Ужгородского национального университета

Право как социокультурное явление: к постановке проблемы

Цель статьи - определить характерные черты, которые проектируются в необходимость и основные аспекты исследования права как социокультурного явления. **Методология исследования** основана на междисциплинарном сочетании общенаучных (системно-функциональный, историко-логический, анализа и синтеза) и специально-правовых методах познания с фокусировкой внимания на методологических принципах социокультурного и правового подходов. **Научная новизна** исследования заключается в обосновании необходимости изучения и дальнейшего понимания права как социокультурного явления с использованием инклюзивного сочетания методологических позиций правовых и социогуманитарных подходов с акцентуацией внимания на социокультурном и правовом анализе. **Выводы.** Исследование права как социокультурного явления требует применения междисциплинарной методологии, основанной на инклюзивном сочетании методов и принципов ряда социогуманитарных наук (социологии, права, психологии, культурологии, антропологии, истории). Такая методология призвана преодолеть определенную исследовательскую ограниченность традиционных подходов к пониманию права как общественной формации и выработать универсальный подход к его трактовке, поскольку прежде всего позволяет осознать его социогуманитарные истоки, которые отчасти являются одинаковыми для международной правовой системы. Определение универсальных общегуманитарных принципов функционирования права как общественного института упрощает поиск точек цивилизационного пересечения правовых систем разных стран, делая возможным взаимодействие не только отдельных социальных групп, но и различных теоретических концепций в определении его сущности с учетом культурно-цивилизационных различий.

Ключевые слова: право, культура, правовая культура, социокультурное явление, социокультурный подход, методология.

Vavzhenchuk Serghii, Doctor of Law, Professor of Taras Shevchenko National University of Kyiv; Byrkovych Oleksandr, PhD, Docent of Uzhhorod National University

Law as a socio-cultural phenomenon: the formulation of the problem

Purpose of the article is to define the characteristic features that are projected into the need and the main aspects of the study of law as a socio-cultural phenomenon. **The methodology** of the research is based on an interdisciplinary combination of general scientific (system-functional, historical-logical, analysis and synthesis) and special-legal methods of cognition, focusing on the methodological principles of sociocultural and legal approaches. **Scientific novelty** of the research is to justify the need to study and further understand the law as a socio-cultural phenomenon using an

inclusive combination of methodological positions of legal and socio-humanitarian approaches with an emphasis on socio-cultural and legal analysis. **Conclusions.** The study of law as a socio-cultural phenomenon requires the application of an interdisciplinary methodology based on an inclusive combination of methods and principles of some social and human sciences (sociology, law, psychology, cultural studies, anthropology, history). Such a methodology is designed to overcome certain research limitations of traditional approaches to understanding the law as a social formation and to develop a universal strategy to its interpretation since it, first of all, allows us to appreciate its socio-humanitarian sources, which are partly identical for the international legal system. The definition of universal humanitarian principles of the functioning of law as a public institution facilitates the search for points of civilizational intersection of legal systems of different countries, making possible the interaction of not only individual social groups but also various theoretical concepts in determining its essence, taking into account cultural and civilizational differences.

Key words: law, culture, legal culture, socio-cultural phenomenon, sociocultural approach, methodology.

Актуальність теми дослідження. Осмислення права як соціокультурного явища нині тісно пов'язане, насамперед, із загальносвітовими інтеграційними і уніфікаційними процесами, спровокованими глобалізацією, правовими реформами, необхідністю і можливістю рецепції широкого кола загальнолюдських ціннісних елементів у різні правові системи, що, власне, і вимагає пошуку принципово нових підходів до розуміння такого багатогранного явища, як право, зокрема в межах соціогуманітаристики, та його ролі в суспільстві.

Мета статті – окреслити характерні риси, які проєктуються в необхідність та основні аспекти дослідження права як соціокультурного явища.

Методологія дослідження ґрунтується на міждисциплінарному поєднанні загальнонаукових (системно-функціональний, історико-логічний, аналізу і синтезу) та спеціально-правових методах пізнання з фокусуванням уваги на методологічних засадах соціокультурного та правового підходів.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні розуміння права як соціокультурного явища з використанням інклюзивного поєднання методологічних позицій правових і соціогуманітарних підходів з акцентуацією уваги на соціокультурному та правовому аналізі.

Ступінь наукової розробки. Різні соціокультурні аспекти права, зокрема дотичні до його співвідношення з культурою, розглядають на пострадянському просторі такі дослідники, як О. Гузнов [2], В. Нерсесянц, Г. Гриценко, С. Зінковський [5], О. Добровінський [4], Г. Муромцев, О. Лукашева, Ю. Тихомиров, А. Гусейнов [3], Я. Гайворонська, М. Матузов, І. Ільїн, В. Любченко, І. Левченко та ін. Низка науковців свої погляди на проблему взаємовідносин культури і права концептуалізувала у монографії «Право і культура» [16].

Праці західних дослідників, зокрема Ж.Карбоньє, Н.Неновски, С.-П.Сінґха, Л.Фрідмана, Н.Лумана, О. Хеффе, Г. Гінса, також склали підґрунтя соціокультурного підходу до дослідження права.

Серед українських дослідників зазначеній проблемі присвячена стаття І. Коваленко, яка обґрунтовує правомірність соціокультурного підходу до вивчення правового виховання [6]. Право як соціокультурний феномен у однойменній статті вивчає А. Павко [13]. О. Петришин розглядає проблеми соціалізації права [15] та особливості юридичного підходу до нього як соціального явища [14]. А. Кучук обґрунтовує застосування соціокультурного підходу до розуміння права [8]. А. М. та М. А. Самбор досліджують межі взаємовпливів культури і права у формуванні правової держави [17]. Дослідженню розуміння права як феномена культури у концепції Г. Гінса присвячена публікація О. Литвинова [9]. Взаємодію культури і культурних конституційних прав людини та громадянина досліджує М. Мацькевич [10], закону і культури - О.Костенко [7]. Аналізу права у системі культури присвячений окремий розділ у довідковому виданні «Морфологія культури: Тезаурус» за ред. В. Лозового [11].

Водночас варто констатувати, що, незважаючи на зростання пошукового інтересу до соціокультурних аспектів права, в українській науці бракує ґрунтовних досліджень з окресленої проблематики, що також визначає їх актуальність.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття у зв'язку зі зростанням тенденції до загальної гуманітаризації науки в правових дослідженнях актуалізувалися проблеми, які не обмежуються вивченням нормативних, регулятивних характеристик права, а торкаються широкого кола питань його взаємозв'язку з державою, суспільством, культурою, людиною, а також різних аспектів правової культури, соціокультурного аспекту функціонування правових систем тощо. Такий підхід, на думку прихильників інклюзивної методології, дає змогу краще зрозуміти ґенезу, етапи становлення і основні принципи функціонування останніх як насамперед соціокультурних феноменів, інструментів суспільних перетворень і ціннісних регуляторів, становлення та загально-специфічна конфігурація яких опосередкована культурно-цивілізаційними чинниками в процесі історичних трансформацій.

Виходячи з методологічної позиції А. Спіркіна, що «культура - це свого роду призма, крізь яку заломлюється і висвічується для нас все суще» [11], правові системи дійсно змушені не втрачати «зв'язок» із загальноцивілізаційними засадами функціонування людського суспільства, а відтак покликані визначати основні напрями його побутування у нерозривному поєднанні з більшістю соціокультурних явищ, що й вимагає його дослідження у відповідному ракурсі. Так, на думку О. Гузнова, право – це відокремлене явище культури, яке водночас тісно пов'язане з усіма іншими її явищами; логіка

пізнання права в цілому близька до логіки пізнання культури, в зв'язку з цим вивчення права з точки зору культури відкриває ширші можливості для праворозуміння [2].

Насамперед визначимо основні принципові позиції, на які вказують науковці під час дослідження права як соціокультурного явища.

Так, О. Добровінський у дисертаційному дослідженні «Право як соціокультурне явище розвитку цивілізації» обґрунтовує необхідність розпочинати дослідження соціокультурних витоків права з лінгвістичного аналізу змісту самого поняття «право», позаяк мова, на його думку, - це невід'ємна характеристика соціуму і культури будь-якого народу. Відтак, щоб зрозуміти суть права, потрібно з'ясувати наскільки етимологічно однорідне поняття цього явища в мові і культурі різних народів [4].

Ґрунтовно не зупиняючись на теоретичних розвідках дослідника щодо різних думок з приводу етимології походження права, лише зазначимо, що всі вони в своїй першооснові дійсно мають спільне коріння. Останнє, зокрема, виражається у співзвуччі слів: 1) Jupiter (Зевс у греків - Юпітер у римлян), jubierra: владика землі; 2) guber-nare (gubernator) керувати; франц. gouvernement і англ. government – державна влада. І далі: justis - правий, справедливий, justitia – природна справедливість – виводиться друге значення justitia: правосуддя, судочинство і т. д. [4].

Як соціокультурний феномен право не може бути не пов'язане з мораллю, моральністю окремої людини і певного соціуму. Завданням кожної правової моделі залишається збереження ювелірного механізму, що здатен забезпечувати баланс між правом та мораллю. Вказане реалізується за рахунок подібних рис, притаманних як праву, так і моралі. Мораль відносять до елементів свідомості будь-якої людини, а отже, вона реалізується через суб'єктивне сприйняття та слідування загально-прийнятним у соціумі нормам поведінки, які на суспільному рівні, як правило, закріплені в правових нормах окремої держави. Ці категорії в ідеальному розумінні у процесі цивілізаційного розвитку дедалі більше набувають ознак загальнолюдської цінності, хоча і зберігають при цьому національно-специфічне забарвлення, зокрема в аспекті реакції на різні моральні недоліки. Натомість А. Гусейнов визначає право як культурно-історичний феномен, зумовлений різноманітними проявами культури (в т.ч. правової), його стійкістю і мінливістю, просторово-часовою та етнокультурною цілісністю [3].

Право тісно переплітається з поняттям угоди, домовленості, що концептуалізовано в найбільш прийнятній на сьогодні теорії виникнення держави як наслідку суспільного договору (теорія Т. Гоббса), та виражає волю суспільства, яке його санкціонує. Враховуючи основні постулати теорії суспільного договору, О. Добровінський формулює модифіковане поняття права, як санкціонованої домовленості суб'єктів корпорації, міри справедливості, для охорони якої і необхідна певна влада, уособлена в державі [4]. За всієї привабливості наведеної теорії Т. Гоббса, до її недоліків можна віднести те, що особа, яка уклала такий суспільний договір, позбавлена права на його розірвання, що в сучасному розумінні обмежує об'єктивні та суб'єктивні права людини.

Право не може стояти осторонь від поняття справедливості як морально-етичної категорії. Остання виступає базисом будь-якої правової моделі держави та існування суспільства, особливо того, яке стоїть або прагне стати на позиції залучення до загальноцивілізаційних цінностей, найкраще реалізованих в демократії як сучасній формі суспільно-державних відносин.

Як найвищу цінність, чесноту, розуміють справедливість більшість філософів, зокрема Платон у трактаті «Держава». На його переконання, - це врівноважені у гармонії мужність, поміркованість та мудрість. Платон підкреслив, що в ідеальній, справедливій державі кожен може займатися тим, що найбільше відповідає його поклику¹ [18, 271]. Тобто держава бере на себе обов'язок не лише забезпечити правопорядок, превентивну охорону та захист прав і свобод людини, а й формувати правову культуру, що сприятиме взаємодії права та справедливості. Інтегрально проявляючись на рівні правової культури, право набуває системних ознак, детермінованих конкретними культурно-історичними чинниками. Так, на думку С. Зінковського, право постає як невід'ємна частина правової культури, а та, в свою чергу, - як елемент культури суспільства [5].

У цьому ключі варто підкреслити, що правова культура тісно пов'язана з правовою ментальністю окремої правової системи, яка забезпечує структурну інтеграцію соціально-правових явищ, зокрема - нормотворення та правозастосування. Так, Г. Гінс наголошує, що не можна пояснити походження права, «ігноруючи людський розум, забобони, особливості прагнень людини» [1, 51], а тому «варто звертатися до найпростіших проявів правової психології, яка є доступною людям самої примітивної культури і самого раннього віку» [1, 43].

Правова ментальність, як категорія, що володіє інтегруючим потенціалом, на думку С. Зінковського, включає несвідомий духовний досвід, на основі якого формується правосвідомість. Фундамент правової ментальності утворюють первинні психічні структури – архетипи, які в процесі етногенезу та культурно-історичного розвитку наповнюються специфічним змістом, утворюючи стандарти і стереотипи правової поведінки, прийнятної в конкретному соціокультурному середовищі [5], а відтак визначають її патерни у різних ситуаціях і обставинах, пов'язаних з структурним розмежуванням суб'єктивних прав і обов'язків між соціальними групами в процесі суспільної взаємодії. Архетипи - це, на думку А. Гусейнова, прототипи права, які визначають правові установки і є основою уявлень людини про правову дійсність [3]. Як наслідок, правова культура формується на підвалинах правої ментальності, що окреслена окремою правовою системою. Саме тому у створенні дійової норми права по-

трібно враховувати правову ментальність та правову культуру окремого соціуму, а також загальні тенденції міжнародної правової культури, сформованої міжнародними інституціями. В іншому випадку така норма права стане мертво-народженою і не буде досягати своєї мети у правозастосуванні.

Отже, як зазначає А. Павко, фундаментальні цінності права знаходять своє конкретне втілення як один із найважливіших елементів соціокультурної системи суспільства, що ґрунтується на безперечних цінностях інтелекту, духу, свободи, моралі [13, 23].

Відповідно до всього зазначеного вище, рецепція права найкраще відбуватиметься за умови врахування особливостей окремих культур та міжнародної правової культури, які у процесі взаємодії апелюють до схожих ознак світогляду і ментальності, відображених у відповідній правовій системі й правовій культурі.

Отже, становлення права як багатогранного універсального способу організації соціуму, можливість формування якого залежить від формування окремих правових культур та міжнародної правової культури – це справа часу. Як наслідок, формується так звана глобальна правова система із власною багаторівневою структурою, що відображає не лише особливості правової культури окремих правових сімей, а й міжнародну правову культуру. Глобальна правова система - це новий рівень існування права, що проявляється в становленні глобального правового менталітету і затвердженні глобальної правової культури [12].

Таким чином, у дослідженні права парадигмально поєднуються культурологічний, антропологічний і правовий підходи, провокуючи дослідників до подальшого розширення його розуміння у межах міждисциплінарності. Зокрема, культурологічний підхід, на думку С. Зінковського, дає змогу простежити особливості виникнення права в різних суспільствах, формування його ціннісної основи, інституційних і процесуальних компонентів, дати відповіді на низку важливих проблем сучасного правового розвитку [5].

Висновки. Відтак, дослідження права як соціокультурного феномена вимагає застосування міждисциплінарної методології, яка ґрунтується на інклюзивному поєднанні методів і принципів низки соціогуманітарних наук (соціології, права, психології, культурології, антропології, історії). Така методологія покликана подолати певну дослідницьку обмеженість традиційних підходів до розуміння права як суспільної інституції та виробити універсальний підхід до його трактування, позаяк насамперед дає змогу усвідомити його соціогуманітарні витоки, які почасти є однаковими для міжнародної правової системи. Визначення універсальних загальногуманітарних засад функціонування права як суспільного інституту спрощує пошук точок цивілізаційного перетину правових систем різних країн, уможливаючи взаємодію не лише окремих соціальних груп, а й різних теоретичних концепцій на його сутність з урахуванням культурно-цивілізаційних відмінностей.

Примітки

¹ Made a comment

Література

1. Гинс Г. К. Право и культура: процессы развития и формирования права / науч. ред. В. М. Баранов. Москва, 2012. 320 с.
2. Гузнов А. Г. Право как явление культуры : автореф. дис. ... к. юрид. н.: 12.00.01. Москва, 1994. 23 с.
3. Гусейнов А. И. оглы. Право как феномен культуры : дисс. ... д. юрид. н. : 12.00.01. Москва, 2007. 410 с.
4. Добровинський А. А. Право как социокультурное явление развития цивилизации : дис. ... к. юрид. н.: 12.00.01 : Коломна, 2001. 205 с.
5. Зинковский С. Б. Право как явление культуры : дисс. ... к. юрид. н. : 12.00.01. Москва, 2006. 179 с.
6. Коваленко І. І. Соціокультурний підхід як методологічна засада дослідження правового виховання / І. Коваленко // Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. №2. Харків : Право, 2009. С. 78-84.
7. Костенко О. М. Культура і закон — у протидії злу. Київ: Атіка, 2008. 352 с.
8. Кучук А. Розуміння права: науковий та соціокультурний підходи. 2016 № 4 (25). С. 22-27.
9. Литвинов О. Право як феномен культури у концепції Г. Гінса / Філософія права і загальна теорія права. № 2/2012. С. 268-276.
10. Мацькевич М. Культура й конституційні культурні права та свободи людини і громадянина: ключові аспекти взаємодії / Віче. 2012. № 2. С. 21-24.
11. Морфологія культури: тезаурус / За ред. проф. В. О. Лозового. Харків: Право, 2007. 384 с.
12. Оборотов Ю. К вопросу о формировании глобальной правовой системы / Наукові праці НУ ЮОА. Т. 10 / голов. ред. С. В. Ківалов ; МОНмолодьспорт України, НУ "ЮОА". Одеса : Юрид. л-ра, 2011. С. 229-236.
13. Павко А. Право як соціокультурний феномен / Віче. 2011. № 13. С. 20-23.
14. Петришин О. Право як соціальне явище: особливості юридичного підходу / Проблеми філософії права. 2006-2007. Т. IV-V. С. 73-83.
15. Петришин О. Проблеми соціалізації права та соціологізації правової науки / Право України. 2011. № 8. С. 131-141.
16. Право и культура: монография / Отв. ред. Н. С. Соколова. Москва: Изд-во РУДН, 2002. 423 с.
17. Самбор А. М., Самбор М. А. Культура і право: межі взаємодії у формуванні правової держави / Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2012. № 3. С. 231-235.

18. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии. Москва, 1981., 1981.

References

1. Hins, G. K. (2012). Law and culture: processes of development and formation of law / science. Ed. V. M. Baranov. Moscow [in Russian].
2. Gusnov, A.G. (1994). Law as a phenomenon of culture: author's abstract. dis ... k. lawyer. n. : 12.00.01. Moscow. [in Russian].
3. Huseynov, A.I. oglu. (2007). Right as a phenomenon of culture: diss. ... d. law. N. : 12.00.01. Moscow. [in Russian].
4. Dobrovinsky, A. A. (2001). Right as a sociocultural phenomenon of the development of civilization: diss. ... k. lawyer. N: 12.00.01: Kolomna. [in Russian].
5. Zinkovsky, S. B. (2006). Law as a phenomenon of culture: dis ... k. Legal. N. : 12.00.01. Moscow [in Russian].
6. Kovalenko, I. I. (2009). Sociocultural approach as a methodological basis for the study of legal education. I. I. Kovalenko. Bulletin of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. №2. Kharkiv: Law [in Ukrainian].
7. Kostenko, O. M. (2008). Culture and law - in the fight against evil. Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
8. Kuchuk, A. (2016). Understanding the law: scientific and socio-cultural approaches. No. 4 (25), 22-27. [in Ukrainian].
9. Litvinov, O. (2012). Right as a phenomenon of culture in the concept of G. Hins / Philosophy of law and general theory of law. No. 2, 268-276. [in Ukrainian].
10. Matskevych, M. (2012). Culture and constitutional cultural rights and freedoms of man and citizen: key aspects of interaction. Veche. № 2, 21-24. [in Ukrainian].
11. Lozovoy, V. (2007). Morphology of Culture: Thesaurus. Ed. prof. Kharkiv: Right. [in Ukrainian].
12. Oborotov, Y. (2011). On the Question of the Formation of the Global Legal System / Scientific Papers NU YuOA. T. 10. head Ed. SV Kivalov; Ministry of Education and Youth of Ukraine, OUA. Odessa: Yurid. 229-236 [in Russian].
13. Pavko, A. (2011). Law as a sociocultural phenomenon. Veche. №. 13, 20-23. [in Ukrainian].
14. Petrishin, O. (2006-2007). Law as a social phenomenon: features of the legal approach. Problems of the philosophy of law. T. IV-V, 73-83. [in Ukrainian].
15. Petryshyn, O. (2011). Problems of socialization of law and socialization of legal science. Law of Ukraine. 2011. № 8, 131-141. [in Ukrainian].
16. Sokolova, N. (2002). Law and culture: monograph. Otv. Ed. Moscow: Izdv-o RUDN. [in Russian].
17. Sambor, A., Sambor M. (2012). Culture and Law: The Boundaries of Interaction in the Formation of a Lawful State. Herald of the National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Wise. Kharkiv: Law. №3, 231-235. [in Ukrainian].
18. Chanyshv, A. (1981). Course of lectures on ancient philosophy. Moscow [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2018 р.